

Туркот Т. І.*

**МЕТОДИКО-ПРАКСІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ІДЕЙ
В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО ЩОДО ГУМАНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬО-
ВИХОВНОГО СЕРЕДОВИЩА**

У статті в контексті розвитку ідей В. О. Сухомлинського висвітлено методико-праксіологічні засади моделювання гуманістичного освітньо-виховного середовища та запропоновані методики діагностування його характеристик з метою оптимізації взаємовідносин у системах «учитель – учень».

Гуманізація освіти належить до визначальних рис сучасного суспільного життя, має бути умовою і результатом якісної освіти ХХІ століття. Гуманізм – це система ідей і поглядів на людину як найвищу цінність, це переконаність у безмежних можливостях людини та її здатності до вдосконалення, це вимога свободи й захисту гідності особистості, це ідея про право людини на щастя і про те, що задоволення її потреб та інтересів має бути метою сучасного суспільства. Ідеї гуманної педагогіки, реалізовані в системі психологічно сприятливих взаємовідносин суб'єктів навчально-виховного процесу, мають глибокі історичні витоки, які слід шукати у творах М. Ф. Квінтіліана, Я. А. Коменського, Й.-Г. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо, К. Д. Ушинського, Я. Корчака, Ш. О. Амонашвілі та інших класиків педагогіки. У цій зоряній плеяді значне місце посідає всесвітньо відомий український педагог В. О. Сухомлинський, висвітлення поглядів якого щодо гуманізації освітньо-виховного середовища, як умови забезпечення сприятливих взаємовідносин між його суб'єктами, ми окреслюємо метою пропонованої статті.

В. О. Сухомлинського по праву вважають «гігантом педагогічної думки», видатним педагогом-гуманістом, який стверджував, що найпершим завданням шкільного вчителя має бути створення відносин довіри, поваги, доброзичливості, відвертості у взаємовідносинах між усіма учасниками навчально-виховного процесу. У своїх творах учений вважає вчителя взірцем вихованості, головними рисами якого мають бути: мудра любов наставника, багатство думки, висока загальна культура; деонтологічні якості педагога: «Наша праця – формування людини, і це покладає на нас особливу відповідальність, яку ні з чим не зіставити» [3, с. 420]. Одним з основних принципів організації навчально-виховного процесу В. О. Сухомлинський вважав його гуманізацію.

Піддаючи серйозній критиці авторитарний стиль, зловживання вчителів владою, педагог акцентував: «Володарювання над дітьми – одне з найважчих випробувань педагога, один з показників педагогічної культури» [4, с. 112].

В. О. Сухомлинський підкреслював, що школа, її освітньо-

---

* © Туркот Т. І.

В. СУХОМЛИНСЬКИЙ У ДІАЛОЗІ ІЗ СУЧАСНІСТЮ

виховне середовище мають бути «царством допитливої і наполегливої думки» [4, с. 31]. Але ввести дитину в це царство примусово – це зламати її душу. Отже, головне завдання педагога – будувати його разом із дітьми. Розвиваючи теорію активного, самостійного учіння в психологічно сприятливому оточенні, Василь Олександрович поєднував свою теорію з конкретними пошуками методик, які цілеспрямовано формують особистість дитини, гартуючи розум та радість думки. Поділяючи погляди В. О. Сухомлинського на сутність гуманістичного освітньо-виховного середовища, В. І. Андреев розглядає проблему гуманних стосунків у педагогічному процесі як умову підвищення результативності навчання. «Гуманізація освіти – це розвиток освітніх систем з урахуванням визнання однією з пріоритетних цінностей особистості педагога та учня, гармонізації їхніх інтересів, стосунків і умов для їх розвитку та саморозвитку» [1, с. 91].

Отже, гуманна педагогіка на перший план висуває саму особистість, її цінності, особистісну свободу, уміння прогнозувати, контролювати себе. Для гуманізації педагогічного процесу необхідно, щоб учень був суб'єктом навчально-виховного процесу, самоцінною, самодостатньою особистістю [6].

Важливе значення в розбудові цього процесу має створення сприятливого, психологічно комфортного освітньо-виховного середовища, компонентами якого слід визначити:

1. Оптимальні матеріально-технічні умови праці вчителя та навчання школярів.

2. Змістово-методичні умови (концепція життєдіяльності навчального закладу, виховної роботи; програми основної і додаткової освіти (авторські програми, гуртки, факультативи), технології, форми, методи організації життєдіяльності дітей).

3. Доброзичливі стосунки в системах: «вихователь – батьки», «вихователь – дитина», «дитина – дитина» і т. п.

4. Безпека особистості (учень знає про існування різних джерел небезпеки, але впевнений, що в нього є передумови для уникнення й подолання небезпечних ситуацій; розглядає себе як активного суб'єкта, здатного запобігти небезпечним ситуаціям або вийти з них без шкоди для себе та інших людей).

Отже, психологічна безпека – невід'ємна складова гуманного освітньо-виховного середовища. Її сутність можна визначити як:

- збереження психіки дитини;
- збереження цілісності, адаптивності функціонування особистості, соціальних груп, суспільства;
- стійкий розвиток і нормальне функціонування дитини у взаємодії із середовищем (уміння захиститися від погроз і створювати психологічно безпечні стосунки);
- можливості середовища та особистості запобігти й усунути загрози;
- стан середовища, що захищає від проявів психологіч-

В. СУХОМЛИНСЬКИЙ У ДІАЛОЗІ ІЗ СУЧАСНІСТЮ

ного насильства під час взаємодії, сприяє задоволенню потреб у довірчому спілкуванні, створюючи референтну значущість середовища й забезпечуючи психічне здоров'я залучених до нього учасників.

Психологічно безпечним можна вважати таке освітньо-виховне середовище, де якого позитивно ставляться більшість його учасників, де високі показники індексу задоволеності взаємодією і захищеності від психологічного тиску. Психологічна безпека освітньо-виховного середовища та, як наслідок, охорона і підтримка психічного здоров'я його членів має бути пріоритетним напрямом діяльності педагогічної спільноти.

Для гарантування психологічної безпеки в освітньо-виховному середовищі необхідно орієнтуватися на такі принципи:

1. Опора на розвивальну освіту, головна мета якої – не тільки навчання, а й розвиток особистості, її фізичної, емоційної, інтелектуальної, соціальної та духовної складових.

2. Психологічний захист кожного суб'єкта навчально-виховного процесу. Реалізується цей принцип через усунення психологічного насильства. Незахищена особистість повинна отримати ресурс, психологічну підтримку і гарантію реалізації права на безпечну взаємодію.

3. Соціально-психологічна вмільсть учителя як система вмінь, що надає змогу вихованцеві компетентно обирати власну навчальну траєкторію, самостійно вирішувати проблеми, аналізувати ситуацію і відповідно діяти, що не утискає свободи й гідності іншого, виключає будь-яке насильство та сприяє саморозвитку особистості.

Діагностичними показниками психологічної безпеки освітньо-виховного середовища є:

1. Відсутність/наявність психологічного насильства у процесі взаємодії.

2. Референтна значущість середовища.

3. Задоволеність/незадоволеність довірчим спілкуванням та основними характеристиками процесу взаємодії всіх учасників середовища.

4. Розвинутість системи психологічної допомоги в освітньому закладі.

5. Відсутність/наявність емоційного вигорання педагогів.

Відсутність психологічного насильства у процесі взаємодії формує комфортне освітньо-виховне середовище для дитини, а наявність психологічних утисків призводить до отримання дитиною стресу чи навіть психологічної травми. Розгортаючи принцип гуманізації освітньо-виховного середовища, окреслений В. О. Сухомлинським, сформулюємо вимоги до сучасного уроку на засадах здоров'язбереження з забезпеченням умов психологічної комфортності учнів і вчителя.

1. Санітарно-гігієнічні вимоги:

– провітрений клас, відповідне освітлення, парти, що відповідають зросту, розташування учнів відповідно рекомен-

В. СУХОМЛИНСЬКИЙ У ДІАЛОЗІ ІЗ СУЧАСНІСТЮ

дації медико-санітарної служби школи;

- комфортний для людини рівень шуму – 10 дБ (так дзюрчить струмок і шелестить листя). Звичайна розмова «у спокійних тонах» – це 40 дБ, а 70 дБ – це гранично допустима сила звуку, що не здійснює на організм людини шкідливого впливу;

- використання візуальних засобів навчання з урахуванням гігієнічних правил.

2. Психологічні вимоги:

- створення емоційно позитивного тла навчання та спілкування;

- урахування психічного та фізичного здоров'я дитини; психологічних та вікових особливостей класу;

- стимулювання мотивації на успішність у навчанні, надання підтримки та допомоги дитині в навчальній діяльності;

- використання чергування інтенсивності в навчанні та релаксації.

3. Здоров'язбережувальні компоненти уроку:

- ранкова гімнастика;

- динамічні паузи;

- чергування поз учнів під час уроку;

- організований початок (вибудовуються договірні відносини, приймаються правила уроку тощо);

- ранжування навчального матеріалу уроку за ступенем складності, новизни, актуальності;

- використання активних методів навчання (пошукового, діалогічного, ігрового, проектного, дослідницького тощо);

- відображення в змісті уроку питань, пов'язаних зі здоров'ям, здоровим способом життя (за можливістю);

- гармонійне поєднання триади «навчання – виховання – розвиток» у навчальній діяльності;

- щільність уроку – кількість часу, витраченого на навчальну діяльність не менше 60%, але не більше 80%;

- темп завершення уроку спокійний, учень повинен мати можливість поставити вчителю запитання;

- учитель коментує домашнє завдання (обсяг, «ризики», «небезпечні місця», наявність вибору) та навчальні успіхи учнів.

Реалізуючи теоретичні здобутки В. О. Сухомлинського [3; 4; 5] в практиологічній площині, для побудови сприятливого освітньо-виховного середовища можна рекомендувати сучасному вчителю використовувати методики вивчення особливостей психологічного мікроклімату сучасного уроку.

Мета методик: допомогти педагогам оволодіти засобами оцінки (для менеджерів освіти, класних керівників) та самооцінки (для вчителів) навчальних занять із позиції встановлення психологічно сприятливих взаємовідносин у системі «педагог – учень».

Варіант 1. «Кольорові щоденники»

В. СУХОМЛИНСЬКИЙ У ДІАЛОЗІ ІЗ СУЧАСНІСТЮ

Обладнання: конверти з кольоровими квадратами червоного, помаранчевого, жовтого, зеленого, синього, фіолетового і коричневого кольорів; клей, учнівські щоденники.

Учням 6-7 класів роздають конверти з кольоровими квадратами і пропонують у своїх шкільних щоденниках після кожного уроку наклеїти квадратик певного кольору у відповідній графі. При цьому слід спиратися на низку важливих умов:

1. Отримати згоду дітей добровільно й об'єктивно заповнювати «Кольорові щоденники» протягом певного відрізка часу (бажано щонайменше одного місяця).

2. Гарантувати дітям (за їх бажанням) конфіденційність при перевірці щоденників.

3. Переконати дітей бути відвертими і щирими у своїх оцінках настрою після уроку.

Для кольорової матриці використовуються наступні позначення:

- червоний колір – чудовий настрій, захоплення;
- помаранчевий колір – радісний, теплий настрій;
- жовтий колір – світлий, приємний настрій;
- зелений колір – спокійний, урівноважений настрій;
- синій колір – сумний настрій, відчуття незадоволення;
- фіолетовий колір – тривожний настрій, напруження;
- коричневий колір – глибоке пригнічення.

Мальовничий «кольоровий килим» допоможе педагогу проаналізувати психологічний настрій дітей, той емоційний (позитивний чи негативний) слід, який залишається в їхній свідомості після взаємодії з вихователем. Якщо в когось із дітей переважає синій, фіолетовий чи коричневий колір, то це може слугувати сигналом до глибокого аналізу стилю взаємодії педагога з дитиною, групою чи колективом дітей. Слід визначити, чи немає в цьому випадку ситуації емоційного тиску на дітей, що може викликати психологічне напруження й дидактогенії.

За необхідності бажано визначити засоби психокорекції взаємин вихователя з дітьми, методи психологічної підтримки й педагогічної допомоги учням з переважанням синьо-фіолетово-коричневого спектру кольорів у щоденниках.

Варіант 2. «Кліматична хмаринка» навчального заняття

Зазначимо, що оцінювання може здійснюватися учнями після кожного уроку (експрес-діагностика) або ж за методом усереднення оцінки спостережень кожним учнем протягом певного проміжку часу (тобто серії навчальних занять). Методика може використовуватися із залученням учнів 8-11 класів або незалежних експертів (учителів, психологів, соціальних педагогів). Для об'єктивного оцінювання бажане попереднє психологічне налаштування учнів на об'єктивну оцінку. Для кваліметричного оцінювання настрою «Н» та навчально-пізнавальної діяльності «А» використовуються спеціальні шкали [2]. Наприклад, активність навчально-пізнавальної діяльності учнів

В. СУХОМЛИНСЬКИЙ У ДІАЛОЗІ ІЗ СУЧАСНІСТЮ

«А» можна оцінити наступним чином:

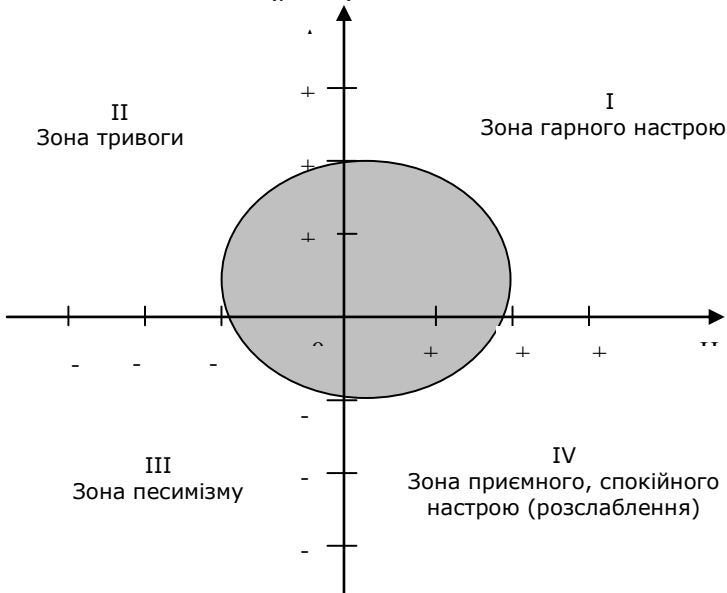
- «+3» – висока, творча активність учнів;
- «+2» – активність з елементами прояву ініціативи;
- «+1» – епізодичні прояви активності;
- «0» – діяльність за вказівками педагога;
- «-1» – намагання ухилитися від діяльності;
- «-2» – повна пасивність;
- «-3» – протидія педагогу.

Оцінка настрою (Н) учнів здійснюється так:

- «+3» – чудовий настрій, захоплення;
- «+2» – радісний, теплий настрій;
- «+1» – світлий, приємний настрій;
- «0» – спокійний, урівноважений настрій;
- «-1» – сумний настрій, незадоволення;
- «-2» – тривожний настрій, напруження;
- «-3» – глибоке пригнічення.

За результатами опитування учнів (чи експертів) дані концентруються у відповідних таблицях. На координатній площині наносяться точки, а потім шляхом їх з'єднання будується контур «кліматичної хмарини».

«Кліматична хмарина» може перебувати в одній зоні або охоплювати декілька зон (рис 1).

Рис. 1. «Кліматична хмарина» психологічного клімату уроку

Аналізуючи розміщення «кліматичної хмарини», можна говорити про настрій та активність учнів на уроці і, відповідно, про переважаючий стиль взаємодії учителя з учнями.

В. СУХОМЛИНСЬКИЙ У ДІАЛОЗІ ІЗ СУЧАСНІСТЮ

1. *I квадрант*: висока активність, гарний настрій (демократичний стиль);

2. *II квадрант*: висока активність, тривожний настрій (авторитарний стиль);

3. *III квадрант*: низька активність, песимістичний настрій (у викладача низький рівень умінь організувати діяльність учнів, він вдається до погроз, окриків, психологічних утисків. Має місце втрата контактів з учнями);

4. *IV квадрант*: низька активність учнів на фоні гарних особистісних взаємин з учителем, що супроводжується низьким рівнем вимогливості педагога (ліберальний стиль спілкування).

Резюмуючи, зазначимо, що системний аналіз отриманих даних, ініційований соціально-психологічною службою школи, може стати на допомозі педагогічному колективу в налагодженні доброзичливих, толерантних взаємин в освітньо-виховному середовищі навчального закладу, сприяти його гуманізації, що і визначалося В. О. Сухомлинським як одне з найбільш важливих завдань шкільної освіти.

Література:

1. Андреев В. И. Педагогика творческого саморазвития / В. И. Андреев; Кн. 1. – Казань, 1996. – 238 с.
2. Перець О. Б. Засоби комп'ютерної діагностики характеристик освітнього середовища при вивченні природничо-математичних дисциплін / О. Б. Перець, Т. І. Туркот // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Профільне навчання природно-математичного та технологічного напрямків: проблеми досвід, перспективи» – Херсон : Айлант, 2009. – С. 31–34.
3. Сухомлинський В. О. Сто порад учителю / В. О. Сухомлинський // Вибр. твори: в 5 т. – Т. 2. – К., 1976. – С. 420–425.
4. Сухомлинский В. А. Учитель – методист – наставник / В. А. Сухомлинский. – М. : Просвещение, 1988. – 289 с.
5. Сухомлинский В. А. О воспитании / В. А. Сухомлинский [Сост. и авт. вступ. очерков С. Соловейчик]. – М. : Политиздат, 1982. – 270 с.
6. Ткачук Л. Проблема розвитку позитивної самооцінки дитини у творчій спадщині В. Сухомлинського / Л. Ткачук // Наукові записки ТГПУ ім. В. Гнатюка: Педагогіка. – 2002. – №5. – С. 28–32.